

PRIKAZI KNJIGA – BOOK REVIEWS – BUCHBESPRECHUNGEN

Maja Bratanić

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb

Julije Benešić (2013). *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*, sv. 13. (S – spužvast). Urednici Milan Moguš, Anja Nikolić-Hoyt, Josip Vončina. Zagreb: HAZU, Razred za filološke znanosti. XXXV, 2715–3103. str.

Izlazak trinaestoga sveska Benešićeva *Rječnika hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića* važan je događaj za hrvatsku leksikografiju i hrvatsku kulturu. Taj je rječnik po mnogočemu jedinstven u našoj leksikografskoj povijesti. Valja se stoga nadati da je ovaj treći nastavak rada na Benešićevu kapitalnom djelu ujedno i obećanje da će ga hrvatska javnost u skorijoj budućnosti u cijelosti dobiti na raspolaganje i da ga neće snaći sudbina mnogih rječničkih pothvata koji su ostavši nezavršenima samo produbljivali frustracije vezane uz položaj hrvatskoga jezika tijekom proteklih povijesnih razdoblja i političkih režima.

Benešićev je rječnik nedvojbeno bio pionirski proplamsaj koji je, čak i nezavršen, ostavio dubok trag i koji je nastavio obvezivati svojom temeljnom idejom i intencijom ugrađenom u inicijativu za njegovu izradu.

Rad na Rječniku pokrenut je prema zamisli Miroslava Krleže, tada potpredsjednika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, koji je i u svojem pragmatičnom djelovanju bio svjestan uloge jezika u očuvanju i opstojnosti nacionalnoga identiteta. Za taj je zadatak predložio književnika, teatrologa i dugogodišnjega uspješnog intendanta Hrvatskoga narodnog kazališta, prevoditelja i leksikografa, polonista Julija Benešića. Akademijin Razred za književnost povjerava mu posao 1948. godine, a Benešić uskoro podnosi svoj nacrt načela po kojima bi se rječnik imao izraditi. (Hamm, 1985; Nikolić-Hoyt, 2010).

Neposredan je cilj bio ispraviti nedostatke postojećih rječnika, poglavito Broz-Ivekovićeve, dopuniti ih suvremenim leksikom koji bi za razliku od toga rječnika, oslonjena prije svega na folklornu baštinu koju su prikupili Vuk Karadžić i Đuro Daničić i prezasićena mnogim lokalizmima, autentičnije prikazali hrvatski jezik, crpeći iz njegove književne tradicije, ali i bogatih hrvatskih narječja. Pritom je po-

sebna pozornost imala biti okrenuta sinonimiji i frazeologiji.

Benešićev je cilj bio zabilježiti i sačuvati leksičko blago hrvatskoga jezika oslanjajući se prije svega na djela stotinjak, točnije 113, hrvatskih pisaca iz razdoblja od sto godina – od sredine 19. do sredine 20. stoljeća – to jest od Antuna Mihanovića do Ivana Goran Kovačića. To je – bez obzira na oslonjenost na Broz-Ivekovićev rječnik od kojega se, iz današnje perspektive gledano, nije uspio pa vjerojatno ni smio preradikalno odmaknuti jer je bio zadan kao polazište – prije svega rječnik jezika hrvatske književnosti i hrvatskoga književnog jezika u rasponu od ilirizma do II. svjetskoga rata i do danas jedini tako koncipiran rječnik u hrvatskoj leksikografiji.

Reprezentativnost Benešićeva rječnika određena je i činjenicom što je stogodišnje razdoblje dokumentirano književnim vrelima na koje se rječnik oslanja, a koja pripadaju vremenu u kojem se hrvatski standardni jezik usustavljuje, ali i biva izložen žestokim političkim i povijesnim previranjima.

Do smrti 1957. godine Benešić je uspio završiti rječnik do natuknice *serenada*, ali je građa u obliku ispisanih citatnih listića bila u potpunosti priređena premda zaciijelo nedovoljno probrana. Objavljivanje Rječnika ipak je čekalo još gotovo trideset godina i prvi se svezak (*a – burkati*) u uredništvu akademika Josipa Hamma, pojavljuje tek 1985. godine. Sljedećih su jedanaest za tisak priredili akademici Josip Hamm (do 6. sveska), a potom Milan Moguš i Josip Vončina, ali je nakon objavljivanja 12. sveska (*protivan – rzati*) godine 1990. uslijedila opet dvadesetogodišnja stanka. U međuvremenu je na Rječniku radio i akademik Slavko Mihalić, koji se ponešto udaljio od izvorne Benešićeve zamisli čime je uz druge nesklone okolnosti rad dodatno usporen. Ključan se pomak dogodio tek 2008. kad na poticaj predsjednika Akademije, Milana Moguša, posao preuzima Zavod za lingvistička istraživanja HAZU-a. Akademik Moguš jedan je od pionira korpusne lingvistike i leksikografije u nas, koji je metodama korpusne analize cjelovito istražio i leksikografski obradio opuse nekoliko hrvatskih književnika, pa je zaciijelo i to jedan od razloga zašto se uporno zalagao da ovaj jedinstveni rječnik bude napokon i objavljen. Pokrenut je znanstvenoistraživački projekt i za voditelja je izabran akademik Josip Vončina, a za glavnu suradnicu dr. Anja Nikolić-Hoyt, vrsna poznavateljica leksikografske problematike.

Neočekivano opsežna građa slova od S do Ž otvorila je mnoge probleme, a i pedesetogodišnji razvoj leksikografske teorije i metodologije od Benešićeva vremena nametao je revidiranje pristupa i veću odgovornost i dosljednost u provođenju izvorne autorove koncepcije. Morali su stoga biti uspostavljeni novi kriteriji za danas jasno definiran i učinkovit rad na novim svescima. Za taj je posao bila zadužena dr.

Nikolić-Hoyt i taj je delikatan zadatak obavljen na primjeren način, s velikim razumijevanjem za postojeću građu, osjetljivošću i odmjerenošću u donošenju leksikografskih rješenja i s poštovanjem prema izvornoj Benešićevoj ideji (2010, 2013a). U razdoblju od 2008. do 2011. radu na rječniku pridružile su se i za ovaj zahtjevan posao educirale doktorandice Ivana Filipović Petrović i Bojana Marković, a naposljetku se uključuje i dr. Alemko Gluhak. Od 2011. godine vođenje projekta preuzima akademik Moguš koji sa suurednicom Anjom Nikolić-Hoyt krajem 2013. godine opsežan 13. svezak dovodi do završetka i nakon duga iščekivanja predaje hrvatskoj jezikoslovnoj javnosti.

Kronologija projekta i načela obrade opisani su i temeljito obrazloženi u *Predgovoru* Anje Nikolić-Hoyt (str. I–X), a Ivana Filipović Petrović i Bojana Marković u svom prilogu izvještavaju *O revidiranju popisa pisaca i djela iz kojih su uzimani citati* (str. XI–XIV) te donose pregledan popis pisaca i djela iz kojih su uzimani citati. Nakon popisa kratica slijedi obrada slova S od *S* do *spužvast* na 388 stranica (od str. 2715. do str. 3103.).

Namjera da se rječnik završi kao da ga je sam Benešić dovršavao pokazala se vrlo izazovnom za sastavljače. Naime, Benešićev je rječnik u mnogočemu avangardan i osebujan, ali i opterećen mnogim nedostacima. S ciljem usustavljivanja izvornih načela i veće informativnosti bilo je nužno intervenirati u mikrostrukturu rječnika i provesti temeljitu i mukotrpnu provjeru građe.

Rječnik je utemeljen na unaprijed zadanome korpusu i određuje ga prije svega potpuna deskriptivnost i svjestan odmak od bilo kakvih normativnih pretenzija. Benešić svoj pristup naziva informativnim imajući na umu korisnika prosječna obrazovanja pa je i metajezik prilagođen prosječnomu čitatelju. Stoga on Rječnik ne želi opteretiti nepotrebnom aparaturom, na što upućuje i opsegom skroman popis od svega osamnaest kratica koje se upotrebljavaju u obradi, što je ujedno i odraz razmjerno šturoga gramatičkog i stilskog opisa.

Uz svaku se natuknicu donose primjeri za svako njezino značenje, a oni se, osobito počevši od 13. sveska, dosljedno navode kronološki što omogućuje praćenje značenjskih promjena tijekom stogodišnjega razdoblja. Benešić je smatrao da uz citate ne treba bilježiti naslov djela i stranicu nego samo navesti ime autora, što je svaku verifikaciju činilo vrlo složenom i bitno reduciralo informativnost i, posebno u današnje vrijeme, višestruku iskoristivost građe njezinim nedostatnim dokumentiranjem. Budući da se u radu na 13. svesku pokazalo da su zapisi često ne samo vrlo nečitki nego i bibliografski nepouzdan, to je relativiziralo i inače načelno čvrst Benešićev kriterij kronološke prezentacije građe u prvih 12 svezaka.

Gramatička je obrada oskudna, no po autorovoj procjeni svrsishodna jer je rječnik namijenjen široj publici. Veći je problem u tome što je sve do 13. sveska bila provedena nedosljedno. Valja svakako naglasiti da su oblici koji su rezultat različitih tvorbenih postupaka obilato zastupljeni i bitno obogaćuju Rječnik. Hrvatski su se jezikoslovci uglavnom slagali u tome da su opisi nekih vrsta riječi, primjerice veznika i priloga dobro obrađeni, dok su kod drugih vrsta riječi neujednačeni i manjkavi, pa tako Marija Znika osobito upozorava na propuste u obradi pridjeva (2004). Ti su propusti, koliko smo mogli utvrditi, u 13. svesku sustavno uklonjeni.

Primjeri, s druge strane, implicitno daju obilje potvrda za opis glagolskih valencija i rekcije u najširem smislu (Kuna, 2004 : 101), što bitno osnažuje potencijal odabrane građe.

Bogata frazeologija koja odlikuje rječnik vrlo je široko shvaćena i opisana pa se pod oznakom *u frazi* u rječniku mogu naći razne vrste leksičkih kombinacija. Benešić ne razlikuje čvrste i slobodne sveze riječi, ne pravi distinkciju između pravih frazema i kolokacija, a u građu ponekad uvrštava i “autorske frazeme” jednokratno zabilježene u pojedinim književnika.

Semantički opis svakako je bio najslabije mjesto Benešićeva izvornoga leksikografskog postupka, premda je, s druge strane, za mnoge natuknice primjerima zabilježio i dotad rječnički neopisana značenja. Autor je smatrao da s obzirom na to da je rječnik namijenjen izvornomu govorniku, uobičajene riječi općega jezika ne treba ni tumačiti, da su riječi dovoljno protumačene sinonimima (iako se oni često ne navode) te da definiciju treba navesti samo onda kad je to doista potrebno, što je otvorilo prostor velikoj proizvoljnosti u semantičkoj obradi.

Benešićev je leksikografski prosede, valja priznati, u mnogočemu nedosljedan i subjektivan, a subjektivan je nužno i izbor autora iz kojih je građa ekscerpirana, iako bi mu teško bilo osporiti reprezentativnost. Drugim riječima, s jedne strane krajnje egzaktni postupak crpljenja iz konkretne građe i neodstupanje od načela da se treba zabilježiti sve, ali istodobno i samo ono što je u korpusu zatečeno – s druge strane nerijetko prati ponešto “impresionistički” odnos prema opisu korpusne materije.

Korpusni pristup nosi stanovite rizike kojih je i sam Benešić bio svjestan, ali je u odnosu prema građi ostao korektan i konzistentno bilježio samo one oblike i ona značenja za koje je nalazio potvrdu u korpusu. To u razmjerno ograničenu korpusu podrazumijeva da i neka češća značenja neće biti dokumentirana ili da se za neke česte lekseme neće naći potvrde pa će uz potvrđeni prilog, primjerice, izostati pridjev iz kojega je izveden, dok će se u rječniku naći i neke autorske novotvorenice.

Novi urednički postupci bitno su unaprijedili i ujednačili Benešićevu građu i vrlo su jasno i argumentirano obrazloženi u Predgovoru Anje Nikolić-Hoyt. Metodološki se ni u čemu nije odstupilo od osnovne namjere da se rječnik završi onako kao da ga je Benešić sam radio. Samo ćemo u najkraćim crtama navesti nova rješenja uvedena u priređivanju kako bi se uklonili spomenuti nedostaci i osigurala autentičnost temeljnoga Benešićeva autorskoga “rukopisa”, ali i svih citiranih primjera, poštujući izvornu grafiju i pravopis, što nerijetko nisu činili ni prvi ispisivači Benešićeve građe.

Postupno su dobavljena sva vrela, pri čemu su neka morala biti fotografirana, a samo je manji dio digitaliziran. Zacijelo je problema u dobavljanju izvora bilo mnogo, no teško je razumjeti zašto se odluka o digitalizaciji cjelokupne građe nije donijela ranije, tim više što o tome već 2010. piše Nikolić-Hoyt (2010a). To bi u nastavku rada omogućilo doista suvremen korpusno-leksikografski način rada, neusporedivo pouzdaniji, brži i lakši, a istodobno bi dobiveni pretraživi korpus bio dostupan za razne druge književnopovijesne, povijesnojezične, stilističke, sociolingvističke, kulturnopovijesne i druge analize. To bi svakako valjalo učiniti kao pripremu za rad na sljedećim svescima.

Novi su metodološki zahvati u 13. svezak ugradili važne inovacije, prije svega dopunjavanje citatnih potvrda te Benešićevu doista upitnu praksu navođenja samo prezimena autora, zamijenili preciznim bibliografskim podacima o svakom djelu, godini izdanja i broju stranice na kojoj je navod zabilježen.

Nadalje je obrada obogaćena odlukom da se sve natuknice definiraju kratkom definirajućom glosom, što je iz današnje perspektive osobito dragocjeno s obzirom na činjenicu da je dobar dio Benešićeva leksičkog fonda suvremenom čitatelju značenjski pa i tvorbeno neproziran.

Kad priređivači nisu uspjeli izvesti značenja ni iz primjera ni iz jednojezičnih rječnika onoga vremena, rekonstruirali su ih i posebno označili ili ih, rijetko, u nedostatku pouzdanih podataka, nisu ni naveli.

U skladu s Benešićevim uzusom, odrednica *pren.* rabi se tek ograničeno, a značenja nastala metaforizacijom ili drugim semantičkim pomacima, donose se kao zasebna, obrojčena značenja.

Bliski su tomu problemu i oni već spomenuti, vezani uz autorovo neselektivno shvaćanje frazeologije što je on premostio uvođenjem svih takvih kombinacija jednostavnom odrednicom *u frazi* i obradom svakoga takva složenoga izraza kao posebne podnatuknice. Budući da bi radikalno mijenjanje toga načela narušilo izvornu Benešićevu aparaturu i jednostavnost prezentacije, u obradu frazeologije uvede-

no je tek nešto više sustavnosti i ujednačenosti među natukničkim člancima.

S istim se ciljem varijantni oblici leksema s različitim refleksom jata tretiraju kao samostalne natuknice. Naglasci se ne navode osim za razlučivanje homografije. Obrada pridjeva doživjela je značajnije izmjene kroz nužno usustavljivanje jednoznačnijim određivanjem neutralnoga oblika leme i uvođenjem tipskih oblika definicijskih obrazaca.

Zahvaljujući spomenutim, ali i drugim manjim, jednako znalačkim intervencijama, trinaesti je svezak čitkiji i leksikografski reprezentativniji od prethodnih. Da bi se do toga došlo bile su često potrebne "paleografske vještine" (Nikolić-Hoyt, 2013 : II) i prava tekstološka, a ne samo leksikološko-leksikografska kompetencija, interpretacija i prezentacija raznolike Benešićeve građe.

Velika je zasluga Benešićeva rječnika što je pomno birajući polazni korpus predstavio hrvatsko leksičko blago u punom rasponu ispravljajući krupne propuste Broz-Ivekovićeve rječnika koji je hrvatsku leksičku baštinu često zanemarivao. Deskriptivan i nenormativan pristup odabiru rječničke nomenklature omogućio je autoru da hrvatski leksički repertoar obilato dopuni. Benešić je već u svoju *Gramatiku hrvatskoga ili srpskoga jezika* pisanu za Poljake i objavljenu u Varšavi 1937. godine, ugradio i nevelik razlikovni rječnik u kojem uz poljske riječi u dva stupca paralelno navodi i, kako ih on naziva, kroatizme i srbizme. Premda se kriterij razlikovnosti može propitivati, on i s današnjeg gledišta u velikoj mjeri odolijeva testu vremena. Eksplicitnim upozoravanjem na leksičke razlike u Gramatici i uvrštavanjem velikoga broja izvorno hrvatskih leksema nastojalo se "izboriti pravo na razliku" u sociopolitičkom kontekstu nesklonom hrvatskomu jeziku (Mićanović, 2004: 118).

Važna je osobitost rječnika na koju skreće pozornost I. Pranjković (2004 : 71) i to što rječnik daje zaokruženu sliku o stogodišnjem predsocijalističkom razdoblju u hrvatskoj književnosti, otvarajući tako mogućnost uvida u leksičke promjene u hrvatskom standardnom jeziku u socijalističkom razdoblju, a isto tako i na leksičke i druge promjene koje se u odnosu na to stogodišnje razdoblje mogu zamijetiti u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, o čemu postoje i brojne predrasude koje se u Benešićevu rječniku mogu lako provjeriti. Tako Nikolić-Hoyt mnogim primjerima potkrepljuje tvrdnju da će pomnija analiza Rječnika lako pokazati kako su neke riječi koje se olako kvalificiraju kao neologizmi nastali u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, zabilježene već krajem 19. stoljeća (2013a).

Deskriptivni autorov pristup isto tako svjedoči o tome da su mnogi hrvatski pisci toga razdoblja upotrebljavali srpske riječi, najčešće pod utjecajem unitarističke jugoslavenske jezične politike.

Leksički fond što ga je zabilježio Benešićev rječnik ilustrira, naposljetku, i to da je nezanemariv broj izvornih hrvatskih riječi u razdoblju socijalističkoga režima nestao iz hrvatskoga jezika i izgnan u pasivni leksik (2013a). To dakako svjedoči i o prirodnome procesu jezične mijene, ali i o poznatim povijesnim i političkim okolnostima koje su takvu zatiranju pogodovale.

Za detaljnije analize toga fenomena Rječnik jezičnim povjesničarima i drugim jezikoslovcima nudi obilje intrigantne građe, no već će i manje upućenu čitatelju, kojem se Benešić i obraća, biti zanimljivo otkriti da je primjerice danas zaboravljena riječ *smijes* (koja može biti muškoga i ženskoga roda) potvrđena čak u tri značenja (kaos; masa; pomiješano žito različitih vrsta) ili da se pak *seksus*, zabilježen u Kosora i Krleže, javlja isključivo u tom, izvorno latinskom obliku.

Ovaj je rječnik uistinu “odraz stilističke jedrine hrvatskoga leksika i njegove književne frazeologije, riznica oblika i poraba koje, međutim, suvremeni hrvatski jednojezičnici ne bilježe.” (Nikolić-Hoyt, 2013b). Svaki je rječnik k tomu i društveno-kulturna slika vremena u kojem je nastao kao i onoga koje leksički “pokri-va”, a korpusno utemeljeni rječnici to su u osobito velikoj mjeri, premda i u tome metodološkom okviru uvijek ostaje prostora za iščitavanje autorskoga stava na temelju njegovih odabira.

Preostaje nam samo čestitati nevelikom sastavljačkom timu na ogledno obavljenu zadatku i nadati se da urednička ekspertiza i vizija prepoznatljiva u novoobjavljenome svesku jamči objelodanjivanje Benešićeva epohalnog rječnika u cijelosti. To što ga danas kritički primamo i ocjenjujemo s distance od pedeset i više godina od formalnoga završetka, na određen način samo jasnije definira njegovo međašnje mjesto.

Literatura:

- Benešić, Julije (1985–1990). *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*, sv.1, Zagreb: Globus – JAZU.
- Hamm, Josip (1985). *Uvod*. Benešić, Julije. *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*, sv. 1, Zagreb: Globus i JAZU, IX–XXIII.
- Kuna, Branko (2004). Benešićev Rječnik u kontekstu suvremenih hrvatskih jednojezičnika. Selak, Ante, ur. *Dani Julija Benešića*. Zbornik radova I. Zagreb: Pergamena – Muzej grada Iloka, 95–103.

- Mićanović, Krešimir (2004). Leksičke razlike i Benešićeva gramatika. Selak, Ante, ur. *Dani Julija Benešića*. Zbornik radova I. Zagreb: Pergamena – Muzej grada Iloka, 113–119.
- Nikolić-Hoyt, Anja (2010a). Uz dovršavanje Benešićeva Rječnika. *Filologija* 55: 61–87.
- Nikolić-Hoyt, Anja (2010b). Completing an unfinished historical dictionary. *ORA Conference: The Fifth International Conference on Historical Lexicography and Lexicology (ICHLL5)*. Oxford: Oxford Research Archive (ORA). <http://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:44c37fd5-78bc-4458-adb2-2864e614142d>.
- Nikolić-Hoyt, Anja (2013a). U pozadini rječnika. *Fluminiensia* 25.1: 151–166.
- Nikolić-Hoyt, Anja (2013b). Predgovor. Benešić, Julije. *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*, sv. 13: str I–XIV.
- Pranjko, Ivo (2004). Konceptija Benešićeva Rječnika hrvatskoga književnoga jezika. Selak, Ante, ur. *Dani Julija Benešića*. Zbornik radova I. Zagreb: Pergamena – Muzej grada Iloka, 69–78.
- Znika, Marija (2004). Leksikografski postupci u Rječniku hrvatskoga književnoga jezika od ilirskoga preporoda do I. G. Kovačića. Selak, Ante, ur. *Dani Julija Benešića*. Zbornik radova I. Zagreb: Pergamena – Muzej grada Iloka, 87–93.